Kniha betonových džunglí

Ptáčkaření pod městským svícnem

Foto: Tomáš Grim

Během posledních let vychází *každoročně* víc odborných studií o městských ptácích než za celé 20. století dohromady! Ptačí obyvatelé měst se až nedávno stali mimořádně atraktivními pro vědce a díky tomu, že většina lidí dnes žije ve městech, také představují ideální objekt studia pro projekty občanské ornitologické vědy. Navíc jsou dostupní i jako „první pomoc" pro ptáčkaře, který právě nemá čas vyrazit do *jiné* přírody.

Zajímaví a neznámí

Obě proložení kurzivou jsou na místě. Až do roku 1990 totiž – v prvním přiblížení – nikdo městské ptáky, tedy ty nejdostupnější, vůbec nestudoval: za celé minulé století vyšla celosvětově ubohá stovka (ano, jedna) prací o urbánních opeřencích. V současnosti vědci publikují každý rok několik set studií na totéž téma. Přehlížení městských ptáků i jiných organismů vědci je při zpětném pohledu až neuvěřitelné. Proč?

Městské prostředí je abioticky i bioticky extrémní a (zcela očekávatelně) nejrychlejší evoluční změny na Zemi probíhají přímo pod naším nosem – co víc si může badatel vysnít? Přesto vědci zůstali až donedávna jen u snění (či spíše prostého ignorování). Kolik zajímavých objevů a zpětně už nenávratně ztracených poznatků tím vědcům uniklo, těžko odhadnout; např. typicky chybějí ta vůbec nejzákladnější popisná data, třeba informace o tom, kdy do konkrétních měst přišly konkrétní druhy ptáků; bez nich se urbánní ornitologie dělá těžko.[1] Není divu, že dnes patří – zaslouženě – ekologie měst k nejrychleji se rozvíjejícím a módním odvětvím biologie. Přesto je zpoždění městské ornitologie za tou neměstskou extrémní. O městských ptácích proto stále víme minimum. Známkou toho je i fakt, že nejnovější výzkumy ukazují, že některé zažité „pravdy" o městských ptácích buď neplatí vůbec, nebo jinak.[2]

Pokusím se odolat nutkání chrlit zajímavosti o našich městských opeřených bližních (a že by jich bylo!). Dosáhnu toho prostým odkazem na už otištěné a často i volně dostupné (PDF na webu) články o ptačí ekologii, kterou tvarovala činnost člověka: kromě kvanta nedávno publikovaných článků i knih, převážně v angličtině, je k dispozici v češtině text detailní[3] i stručnější[4]. Výborným zdrojem – i pro Nepražáky – je skvěle zpracovaný *Atlas hnízdního rozšíření ptáků Prahy*[1].

Město poskytuje skálomilným druhům dostatek „skalních útesů" vyrobených lidmi. Kromě pro holuba netradičního umístění hnízda těsně nad hladinou řeky (Morava) obrázek zároveň ilustruje vysoce „splachovací" náturu těch městských druhů ptáků, které jsou s člověkem v úzkém kontaktu dlouho. Olomouc, ČR.

Foto: Tomáš Grim

Vrány prosluly svou inteligencí a městské prostředí jejich důmyslnost ještě podporuje: zde vrány (obecné) šedé využívají tvrdý podklad asfaltové vozovky na předměstí Dublinu jako „kovadlinu", na niž z výšky shazují mořské mlže. Rozbít tvrdou ulitu se jim tak daří výrazně lépe než při pokusech dosáhnout téhož na sousedních písčitých plážích, kde si mlže nasbíraly. Dublin, Irsko.

Město je příroda

A co ta druhá kurziva? Město samozřejmě není, oproti běžně zažitým bludům, žádná nepříroda. Město obsahuje lesy (parky) i skalní útvary (budovy), stepi (sešlapané trávníky kolem supermarketu) i jezera všech velikostí (od kašny po okrasné vodní plochy a řeky). A jako bonus třeba tzv. brownfieldy. Ptáci to vědí a vidí a náležitě využívají.

Někteří dokonce tak, že se té jediné „pravé přírodě" (mimo zástavbu) vyhýbají jako čert kříži: kolik promile (pokud vůbec tolik) párů jiřičky obecné, rehka domácího, hrdličky zahradní, vrabce domácího či rorýsa obecného jste viděli hnízdit mimo lidskou zástavbu a její bezprostřední okolí? V mírnější podobě můžeme tutéž otázku položit o řadě jiných druhů: jak často uvidíte kosa černého, červenku obecnou, lejska šedého nebo holuba hřivnáče v lese a jak často ve městě? A jak snadno budete

Foto: Tomáš Grim

*Urbanizaci se nebrání ani druhy s aktivitou soustředěnou do temnějších částí dne. Dytík velký (*Burhinus grallarius*) kontroluje potravní nabídku ve svém teritoriu. Etty Bay, Queensland, Austrálie*

Foto: Tomáš Grim

*„Dokonce i městská zeleň poskytuje dobrý výběr ptačích druhů a návštěvník z jiného kontinentu bude fascinován bohatstvím kolibříků, tyranů a tangar dokonce i v průměrném městském parku," píše Paul Milne ve svém skvělém průvodci5 v kapitole o východobrazilských městech. Snímek samice tyranovce brazilského (*Knipolegus nigerrimus*), pro ptáčkaře atraktivního endemita východní Brazílie, pochází ze starého zlatokopeckého města Ouro Preto, které dodnes uchvátí i autistického ptáčkaře svou barokní architekturou z dob portugalské kolonizace. Stát Minas Gerais, Brazílie.*

z blízka pozorovat chování straky obecné nebo vrány (obecné) šedé v „urbánu" (zástavbě) kontra v „rurálu" (mimo ni)? Tak vidíte :-)

Výhody městského birdingu

I díky masivnímu přispění veřejnosti, tedy občanských vědců (citizen scientists), bez nichž by např. žádné atlasy rozšíření ptáků ve městech nebyly, dnes už víme, že ptáci se intravilánům měst a vesnic přizpůsobili snad ve všech myslitelných stránkách své ekologie, fyziologie, morfologie či chování (viz už odkazované zdroje). A to urbánní birder vítá: tyto změny, hlavně ty spojené s chováním, totiž činí ptáky ve městech mnohem snáze pozorovatelnými a fotografovatelnými než jejich soudruhy mimo zástavbu. Aby mi rozuměli i mí učení kolegové, mám těmi druhými na mysli „rurální konspecifické populace".

Jednak má řada městských populací výrazně vyšší (hnízdní) hustoty než populace neměstské. Víc ptáků je prostě víc vidět. K tomu se přičítá další změna, a tu nemůže přehlédnout ani úplný ornitologický analfabet: mnohé městské populace jsou výrazně krotší než jejich neměstští příbuzní. Co víc si může přát zájemce o intimní pozorování ptactva než početnou nabídku málo plachých jedinců?

Záměrně se vyhýbám výrazu „druhy" a mluvím o „populacích": uvnitř druhu jsou totiž často větší rozdíly než mezi druhy. Jak je to možné? Ptáci do každého konkrétního města nejspíš (dat je zatím málo) přicházejí nezávisle z nejbližší okolní krajiny. Např. u kosa černého je dobře molekulárními daty doloženo, že kosi přicházejí prostě a jednoduše ze sousedních rurálních oblastí. Tradiční představa však byla jiná: kosi měli do dosud neobsazených měst jít „žabím skokem" z měst už obsazených; vyvozovalo se to z historicky známé postupné vlny „okupování" měst kosem napříč Evropou z Německa. Pouhá pozorovací data tedy klamala, realita kosí kolonizace je jiná.

Různé městské populace téhož druhu jsou tedy úplně jinak staré. A je dobře doloženo, že čím starší je daná městská populace, tím má relativně vyšší hnízdní hustotu oproti neměstu. Analogicky nejspíš platí pro ptačí plachost, že starší populace jsou krotší. Obecně to vypadá, že mladé městské populace mají typicky nižší hustoty a podobnou plachost jako ty neměstské a teprve po mnoha generacích soužití s člověkem a adaptaci na nové divné prostředí (vyšší teploty i srážky celoročně; vyšší potravní nabídka v zimě, nižší v létě atd.) dosáhne postupně městská populace vyšších hustot a nižší plachosti oproti příbuzné populaci v blízkém polním remízu či lese.

Foto: Tomáš Grim

*Místo aby před člověkem prchali, někteří ptáci po lidech doslova „jdou". Kakadu žlutočečelatý (*Cacatua galerita*) je častým obyvatelem australských městských parků a plachost má prakticky nulovou. Sydney, Nový Jižní Wales, Austrálie.*

Rady k nezaplacení

Kdy? Během roku kdykoli. Samozřejmě jsou období úživnější (hnízdění či tah) a mrtvější (pozdní léto či zima), ale smysl městského ptáčkaření bude asi jen pro málokoho tkvět ve sběru rarit, tzv. twitchingu; smysl by měl naopak občan pozorující městské ptáky čerpat z toho, že jeho záznamy přispějí k společnému poznání skrze projekty občanské vědy. Nicméně: dobrodružná „výprava" za ptáky do města, kde ptáčkař zároveň bydlí, je záležitost primárně rekreační a alespoň za sebe můžu říct, že hlavním přínosem je pobyt mimo dosah počítače a jiných žroutů nervů, pozornosti a radosti ze života vůbec. Vidět k tomu ještě nějakého opeřence je vítaný bonus. Dobrodružná výprava za ptáky do města, kde ptáčkař zároveň nebydlí, je záležitost jiná: třeba finančně náročnou cestu do tropů, včetně tamějších měst, jistě každý v zájmu vlastní peněženky pečlivě naplánuje, včetně načasování výletu. Ku pomoci mu bude špičková kniha Paula Milnea[5] – pro výběr 61 světových velkoměst všech kontinentů žádná podstatná informace nechybí. Publikace to rozhodně není jen pro uštvané managery, kteří mají zrovna pár hodin na přestup z letadla do jiného letadla (případně, po infarktu, do nemocnice), což byl původní autorův záměr. Co ostatní města? Kromě aktualit v internetovém nekonečnu jsou k dispozici i články českých autorů[6, 7].

Kdy? Během dne kdykoli – viz předešlý odstavec. Opět jako v jakémkoli jiném prostředí platí, že mimo hlavní vrcholy aktivity ráno a (slaběji) večer toho uvidíme a uslyšíme méně. Ovšem i potulku nočním parkem může zpestřit volání kalousa ušatého nebo virtuózní kompozice městským osvětlením pobláznéného kosa černého.

Kam? Volba biotopů nepřekvapivě záleží na cílovém druhu: sedmihláska budeme na továrním komíně hledat marně a sokola v parku najdeme s podobnou úspěšností. Obecně jsou „výnosné" městské biotopy, které strukturou a potravní nabídkou co nejvíce odpovídají biotopům neměstským: parky, vilové čtvrti, vegetace kolem vodotečí apod. Největší diverzita bývá v okrajových čtvrtích – dokonce ještě vyšší než v okolní krajině (když pohlédneme na dnešní zušlechtěnou zemědělskou krajinu, tak to nakonec nic překvapivého není…). Některé druhy jsou vybíravější, třeba mají rády sešlapané ruderální plochy u supermarketu (chocholouš obecný) či smetiště (různé druhy racků). Často stačí i překvapivě malý rudiment vhodného prostředí: i po letech mě fascinuje, jak nízký počet metrů čtverečních kopřiviště stačil rákosníkovi zpěvnému kousek od centra Olomouce.

Kam? Volba lokalit záleží jako ve všem na našich časových a finančních možnostech a omezeních a na našich zájmech. Knihy jsou k dispozici pro lokality naše[1] i zahraniční[5]. Pro ty zahraniční pak najdeme i „trip reporty", tedy zprávy z ptáčkařských cest. A až si položíte otázku, kam za ptáky v České republice, užitečná kniha téhož názvu[8] vám odpoví širokou škálou lokalit, včetně prostředí městského (Praha), maloměstského (Lednice) i neměstského, leč člověkem silně ovlivňovaného (rybníky, výsypky, tankodromy). Nejaktuálnějším zdrojem informací jsou ovšem místní kolegové, kteří mají v merku recentní změny početnosti a vůbec přítomnosti konkrétních druhů na konkrétních místech; ty bývají ve městech obzvlášť rychlé (to mi tak zrovna nedávno Luboš Peške říkal, že na krahujce v Praze už těžko narazit, naopak jestřábů tam místy přibylo – apod.).

Atlas? Velkým pomocníkem jsou, kromě samozřejmé domácí přípravy prostřednictvím určovacích atlasů, i městské atlasy hnízdního rozšíření (kromě Prahy už vyšly Pardubice a Brno je v přípravě).

Bezpečnost? Ve městech je nejspíš v průměru více nebezpečno než jinde, a to kdekoli na světě – ptáčkař nemusí vážit cestu do Bronxu amerického, stačí zabloudit do „Bronxu" brněnského. Bezpečnost ve městech ale neznamená jen být na pozoru před galérkou někde na periferii: o tom mě důrazně poučila brněnská odkalovačka v Modřicích, kde jsem v nadšené honbě za tajuplným bahňákem málem utonul v tom, co město vyvrhlo (a nezůstalo to utajeno ani spolucestujícím v městském autobuse cestou z terénu domů – všichni kromě řidiče vystoupili hned na další zastávce…).

Město – globální sázka na jistotu

Město je nakonec asi nejrozšířenější typ prostředí na Zemi vůbec: ať už jste v nejjižnějším městě na světě (Ushuaia), poblíž rovníku (Singapur), nebo daleko na severu (třeba Tromsø), v horách i v nížině, v pouštích i v deštných lesích, města jsou všude víceméně stejná – asfalt, beton, ocel, sklo, k tomu podobná struktura parků – i díky stejným druhům dřevin v nich vysazených. To o lesích či mokřadech můžeme říct jen těžko.

Foto: Tomáš Grim

*Costanera Sur je v městském ptáčkaření pojem.7 Ekologicky „šoupálkovitý" klouzálek úzkozobý (*Lepidocolaptes angustirostris*) je jedním z tří a půl sta (!) druhů, které byly zastiženy urbánními birdery v této úžasné rezervaci. A tou úžasností nemyslím jen klíčový argentinský kulturní fenomén, tedy grilovací stánky, které krášlí promenádu, jež rezervaci lemuje… Costanera Sur, Buenos Aires, Argentina.*

Odráží se to i v podobné avifauně měst globálně: introdukcím nepůvodních druhů můžete děkovat, že se zavřenýma očima podle ranního chorálu jen nesnadno poznáte, zda se nacházíte doma, nebo na nejopačnějším možném konci světa na Novém Zélandu.[9] Mimochodem: není vůbec náhoda, že ty druhy ptáků, kterým se dobře daří ve městech, jsou ty stejné druhy, kterým se podařilo úspěšně přežít poté, co byly

Foto: Tomáš Grim

*Městští ptáci jsou mimořádně „usedlí"; i díky pozorováním občanských badatelů víme, že kroužkovaní kosi černí (*Turdus merula*), alespoň ti v hanácké metropoli, za celý život urazí jen kolem půl kilometru od svého „líhniště". 16 Teprve pozorováním značených jedinců si může i ptáčkař ověřit, zda kouká na krmítku na starého známého „kosa Pepíčka", nebo ne – zdání často klamou, jak víme právě díky kroužkovancům. Olomouc, ČR.*

Foto: Tomáš Grim

*Zajímavým biotopem lidského původu jsou smetiště. Jedním z nejproslulejších je asi nejjižnější městský smeťák na zeměkouli (přinejmenším na pevnině). Přesně tam směřovaly moje první kroky ihned po příletu do města Ushuaia a ejhle, zadařilo se: poměrně vzácný čimango argentinský (*Phalcoboenus albogularis*) přišel dokonce tak blízko, že jsem mohl nafotit, jak hltá nějaký odporný hnus. Ushuaia, Ohňová země, Argentina.*

Foto: Tomáš Grim

„Tohle je moje *teritorium!" snaží se ze všech sil sdělit flétňák strací (*Strepera graculina*) v jednostranném „rozhovoru" se zrcátkem zaparkovaného vozu. Marně. Není někdy vyšší hnízdní hustota v urbánním prostředí jen iluze? Eungella, Queensland, Austrálie.*

člověkem – s nedozírnými následky pro místní přírodu – vysazeny na jiných kontinentech.[10] Globální homogennost a ochuzenost (co do počtu druhů) městských ptačích společenstev nahrává jak začínajícím ptáčkařům, tak těm zkušenějším při prvních cestách za exotikou: začít s ptáčkařením v botanické zahradě či městském parku[6] je rozhodně lepší nápad, než si vyrobit hned po příletu bolest hlavy snahou (nevyhnutelně marnou) určit stovky druhů ptáků v zachovalé rezervaci.

Symbolem městského ptáčkaření je pro mě Singapur. Je až neuvěřitelné jak málo se (zatím…) masivní likvidace místní přírody promítla do ptačích společenstev.[11] Za návštěvu rozhodně stojí třeba legendární les na kopci Bukit Timah, který je jedním z mála skutečně dobře prozkoumaných tropických lesů na světě. Vidět opravdu bujný tropický primární les sevřený z bezprostřední blízkosti z obou stran mnohaproudými dálnicemi je mimořádný zážitek a zároveň smutný symbol toho, co se dnes děje s přírodou jihovýchodní Asie. Nenechte si ujít ani rezervaci Sungei Buloh. Kombinace mangrovů, sekundárního lesa a obnažených bahen (mudflats) přitahuje řadu ptačích druhů včetně migrujících bahňáků. To vše uvnitř hranic ultramoderního „města budoucnosti".

Hlavu vzhůru

Z původně prakticky neexistující aktivity se nedávno ptáčkaření v urbánní džungli stalo světovou módou, a to od městeček okresního formátu až po ta největší aglomerační monstra[12]. Lví podíl na tom má britský bird(watch)er David Lindo. Razí heslo „Look up", tedy „Pohlédněte vzhůru". V době masové infekce lidské populace chorobou psychology zvanou digitální demence je význam hesla zřejmý: přestaňte se hypnotizovat mobilem či tabletem, nechte virtuální svět stranou a vnímejte to, co se děje *reálně* – třeba právě opeřenstvo. Že má ptáčkaření a jiné příbuzné aktivity pozitivní vliv na psychiku člověka, je odbornými studiemi doloženo (a nakonec to ví každý, kdo to zkusil, i bez vědců). Ptáky pozorujeme pro zdraví.

Lindo napsal i několik knih. Nejčerstvější, letošní knížka poskytuje kompletní tipy na pozorování ptáků ve městě, od terénního vybavení po doporučené druhy prostředí.[13] Předešlý svazek[14] shrnuje zážitky z Lindových pozorování ptáků v desítkách měst napříč různými kontinenty, včetně kapitolky o Praze (Petřín, pro autora knihy šokující extrémní krotkost ptáků a závěrečný vrchol kapitoly v podobě – pro Angličana toulajícího se středoevropským parkem čeho jiného než – datla černého). Nejstarší knihu[15] bych asi nikomu vřele nedoporučil: Lindo je sice globální birderská celebrita s vysokou sledovaností, ale jeho autobiografie, nijak zvlášť dobře napsaná, vám v knihovničce asi moc chybět nebude.

Heslo nabádající k pohledu vzhůru nám připomíná ještě jeden tip pro městské ptáčkaření: kam se koukat? Často opravdu směrem k obloze: na vyvýšená místa jako ploty, střechy, dráty elektrického vedení, komíny. Nebo prostě otevřenou oblohu – kdo nám to tamhle zrovna protahuje? Takže konec teorii a radám, vyrazte ven, třebas jen do města a – hlavu vzhůru!

Literatura

1 Fuchs R. a kol. 2002: *Atlas hnízdního rozšíření ptáků Prahy.* ČSO, Praha.
2 Grim T. 2016: Zpívají opravdu městští ptáci déle? Sýkora koňadra není *ptáci*… a proč je dobré na to nezapomínat. *Ptačí svět* 23 (3): 16–18.
3 Grim T. 2015: Cesta do města. Proč a jak se ptáci stěhují k lidem. *Vesmír* 94 (7–8): 414–422.
4 Grim T. 2017: Města: největší evoluční laboratoř světa? *Naše příroda* 10 (5): 39–45.
5 Milne P. 2006: *Where to Watch Birds in World Cities.* Helm, Londýn.
6 Májsky J. & Chudý S. 2013: Ptáci latinskoamerických sídel. *Živa* 61 (3): 134–137.
7 Funk A. & Funková K. 2014: Costanera Sur – za zvířaty v argentinském velkoměstě. *Živa* 62 (2): 90–92.
8 Klvaňová A. a kol. 2016: *Kam za ptáky v České republice.* Grada, Praha.
9 Samaš P. & Grim T. 2010: Globální experiment s ptačí ekologií: co se stane, když se evropský pták ocitne na Novém Zélandu? *Živa* 58 (5): 227–229.
10 Grim T. 2018: Opeření vystěhovalci: špaček obecný. *Naše příroda* 11 (1): 14–21.
11 Grim T. 2006: Kde jsou ochranářské priority? Medializace kontra ochrana přírody. *Vesmír* 85(3): 140–147.
12 Grim T. 2016: New York. Ptáčkaření v urbánní džungli. *Ptačí svět* 23(4): 26–28.
13 Lindo D. 2018: *How to Be an Urban Birder.* Princeton University Press, Princeton.
14 Lindo D. 2015: *Tales from Concrete Jungles. Urban Birding Around the World.* Bloomsbury, Londýn.
15 Lindo D. 2011: *The Urban Birder.* New Holland Publishers, Londýn.
16 Samaš P. a kol. 2013: Jak urbanizace ovlivňuje rozptylové chování kosa černého (*Turdus merula*)? *Sylvia* 49 (1): 21–38.

Tomáš Grim | *je v současné době ptáčkařem na volné noze a této „profesi" navrhuje říkat „freebird". Je spoluautorem a spolueditorem první slovenské* Ornitologické príručky *a spoluautorem knihy o kukačce, která vyšla ve čtyřech jazycích a získala cenu „Nejlepší ptačí kniha roku 2017" (2. místo; uděluje časopis* British Birds *a British Trust for Ornithology).*